

יעקב ברנאי

בתקופה שנעשית היסטוריה

החברה ההיסטורית הישראלית (1924-2024)

אֶרֶא

הסדרה להיסטוריה יהודית

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

יעקב ברנאי

בתקופה שנעשית היסטוריה

החברה ההיסטורית הישראלית (1924-2024)

הוצאת אֶדְרָא

Jacob Barnai

While History is being Made

The Israel Historical Society (1924-2024)

סיוע מחקרי: עמית לוי

עורך לשון: ישראל רונן

עיצוב עטיפה: דפנא לוי

על העטיפה: קליאו – המוזה של ההיסטוריה, מפומפאי

הספר ראה אור בסיוע:

רשות המחקר – הקתדרה ע"ש וולפסון והפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת חיפה
המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית בירושלים
החברה ההיסטורית הישראלית
קרן מאור

מסת"ב: 978-965-7773-82-6 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתנין מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ד – 2024

© Copyright 2024 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

"כנראה בתקופות שנעשית היסטוריה,
אינן דחופות האספות ההיסטוריות"
(בן-ציון דינור, 1950)

תוכן העניינים

רשימת התמונות.....	9
פתח דבר	11
מבוא	15
פרק 1: הקמת "החברה".....	19
פרק 2: הסקציה לפולקלור ואתנוגרפיה	27
פרק 3: מ"ציון" (מאסף) ל"ציון" (רבעון) תרפ"ו-תרצ"ו (1926-1936).....	31
פרק 4: "ציון" (רבעון).....	39
פרק 5: "ספר היישוב".....	55
פרק 6: "הספרייה ההיסטוריוגרפית"	61
פרק 7: הארכיון הכללי (המרכז) לתולדות העם היהודי.....	65
פרק 8: ממנדט למדינה	75
פרק 9: הוועדה הבינלאומית למדעי ההיסטוריה (CISH)	89
פרק 10: הכנסים השנתיים.....	111
פרק 11: מרכז זלמן שזר	129
פרק 12: חילופי דורות ובמת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן.....	141
פרק 13: ההוצאה לאור וכתבי עת נוספים	147
דברי סיכום.....	159
נספחים	163
רשימת המקורות	271
מפתח העניינים.....	289
מפתח המקומות.....	294
מפתח השמות	296

רשימת התמונות

- עמ' 22: פרופ' שמחה אסף, פרופ' שמואל קליין, פרופ' בן-ציון דינבורג (דינור).
עמ' 32: שער 'ציון' (מאסף), א-ג (תרפ"ו-תרצ"ד).
עמ' 42: פרופ' יצחק בער, פרופ' ישראל היילפרין.
עמ' 50: פרופ' היינריך (צבי) גרין, פרופ' שמעון דובנוב, פרופ' סאלו (שלום) בארון.
עמ' 67: ד"ר יוסף מייזל – מייסד הארכיון ומנהלו הראשון, פרופ' שלמה דב גויטיין – גדול חוקרי הגניזה הקהירית.
עמ' 85: פרופ' שמואל אטינגר, פרופ' חיים הלל בן-ששון, פרופ' רפאל מאהלר, פרופ' צבי יעבץ.
עמ' 92: ההיסטוריונים היהודיים בקונגרס סיש בוורשא – 1933.
עמ' 94: פרופ' ריכרד קבנר, פרופ' מיכאל הד.
עמ' 99: מסמכים על "הוועדה הישראלית למדעי ההיסטוריה" – 1951, 1955.
עמ' 108: פרופ' יהושע אריאל, פרופ' יהושע פראוור.
עמ' 115: הקהל בכנס השנתי – 1956.
עמ' 120: תוכנית הכנס השנתי הרביעי – 1958.
עמ' 132: זלמן שזר – הנשיא השלישי של מדינת ישראל ונשיא כבוד של 'החברה ההיסטורית הישראלית'.
עמ' 133: השופט חיים כהן – היו"ר הראשון של מרכז שזר, צבי יקותיאל – מזכיר 'החברה' ומנכ"ל מרכז שזר (1976-2015).
עמ' 136: הכנס הראשון של 'מרכז שזר' – 1976.
עמ' 138: פרופ' אניטה שפירא, פרופ' זאב צחור.
עמ' 142: פרופ' מנחם שטרן, פרופ' מרדכי ברויאר.
עמ' 144: פרופ' מרים ירדני, פרופ' אביבה חלמיש.
עמ' 145: פרופ' יוסף חיים ירושלמי.
עמ' 149: שער חוברת 'ציון', פט (ד) (תשפ"ד).
עמ' 151: שער 'היסטוריה', 1 (1998).
עמ' 161: פרופ' יוסף קפלן, פרופ' מירי אליאב-פלדון, פרופ' ישראל ברטל, פרופ' שמואל פיינר.

פתח דבר

אחר הכנה שנמשכה כשנתיים הוקמה ביום ג' בכסלו תרפ"ה (סוף 1924) "החברה הארצישראלית להיסטוריה ואתנוגרפיה", ועם הקמת מדינת ישראל שונה השם ל"החברה ההיסטורית הישראלית". לקראת יובל המאה להקמתה, בעקבות דיונים שנערכו בהנהלת החברה¹ כתב לי היו"ר הנוכחי של "החברה", פרופ' שמואל פיינר, ביום 11.6.2021 כדלהלן:

ליעקב שלום,

אני מקווה שאתה בטוב באביב הזה, עם התקווה לאוויר חופשי יותר החל מיום ראשון.

בעוד שלוש שנים, בשנת 2024, ימלאו מאה שנה להקמת החברה ההיסטורית הישראלית (בשמה הראשוני כמובן החברה הארץ ישראלית לאתנוגרפיה). בתפקידי כראש החברה רציתי לציין את היובל הזה בכמה דרכים, ובין היתר הפרסום היסטוריה של החברה ההיסטורית. חיבור שאיננו כמובן היסטוריה מטעם, אלא היסטוריה ביקורתית וראויה שתהיה תרומה לחקר ההיסטוריוגרפיה היהודית בכלל וזו הישראלית בפרט, ההתחלות, המייסדים, האידיאולוגיות, המחלוקות, הגלגולים של הדורות ועוד. בעיני אתה המתאים ביותר לעשות זאת ורציתי להציע לך את הפרויקט הזה. אשמח מאוד אם תיאות לקחת זאת על עצמך. הכוונה למונוגרפיה בהיקף לא גדול (200-250 עמודים?), ולפנינו יחסית זמן רב.

אגב, איני יודע אם הגיע לאוזניך, החברה ההיסטורית זכתה באירוח כנס ה-CISH בירושלים בשנת 2026.

שבת שלום ומבורך,
שמואל

1 ארכיון חברה, דיגיטלי, פרוטוקול הנהלת "החברה", 27.11.2020, במחשב החברה.

אף שכוונתי בעת ההיא הייתה להתחיל במחקר חדש אחר, מצאתי אתגר מעניין בהצעה זו של יו"ר "החברה ההיסטורית". פירות המחקר הזה, מעין ביוגרפיה של מוסד, מוגשים עתה לפני הקוראים. אין הכוונה בחיבור זה לדון לעומק בתכנים של ההיסטוריוגרפיה הישראלית על שלל בעיותיה; אלו באו לידי ביטוי במחקרים רבים, שגם אני נטלתי חלק בהם, בספריי היסטוריוגרפיה ולאומיות (מאגנס תשנ"ה), שמואל אטינגר: היסטוריון מורה ואיש ציבור (מרכז שזר תשע"ב) ושבתאות: היבטים היסטוריוגרפיים (אדרא תשפ"א). המחקר הנוכחי מבקש לספר את סיפורה של "החברה ההיסטורית הישראלית" (להלן בכל הספר "החברה") מאז הקמתה ועד היום.

"החברה" לא קמה לפתע פתאום וקדמו להקמתה תהליכים וכמה וכמה שלבי הכנה. משקמה "החברה", משקפים תולדותיה פרקים נכבדים בתולדות התמסדותה והתפתחותה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית לדורותיה, את העניין הציבורי והבינלאומי שלה והתפתחותה עד היום. כמעט בו בזמן ימלאו בשנת 2026 מאה שנים להקמתה של "הוועדה הבינלאומית של מדע ההיסטוריה", (The International Committee of Historical Sciences – CISH – סיש), ששורשיה עמוקים יותר ונמשכים אל המאה ה-19. כנס יובל המאה של סיש מתוכנן כאמור להתקיים בישראל בשנת 2026.

עלי לציין, כי תולדות "החברה" מאז הקמתה בראשית תקופת המנדט ועד הצטרפותי אליה כחבר (1969) לא היו מוכרים לי כלל. משהתחלתי בעבודת המחקר נפעמתי משפע החומר התיעודי והנדפס על תולדות החברה. כמי שבעצמו הצטרף כחבר ל"חברה" מאז לימודי התואר השני שלי באוניברסיטה העברית, וכמי שהיה פעיל וחבר במוסדותיה ובשלוחותיה ומילא בה מגוון תפקידים במשך שנים רבות, ליוותה אותי תחושה נעימה של מחקר על מוסד אקדמי מוכר. על אף האמור לעיל, ותחושת ההערכה לאישים שייסדוה, פעלו ופועלים בה עד היום, מהם מוריי ועמיתיי, וכן לעובדי "החברה" ולעובדי מרכז שזר, השתדלתי ככל יכולתי להוציא מתחת ידי מחקר ביוגרפי-היסטורי על פי כללי המחקר המדעי הביקורתי.

לספר שני חלקים: בחלק הראשון פרסתי בקווי יסוד את הפרקים העיקריים בתולדות החברה. בחלק השני, הבאתי תעודות מדגמיות לתולדות החברה. איסוף החומר למחקר וכתיבת החיבור נעשו בתקופה שעל ישראל והעולם עברו שלושה משברים קשים: מגפת הקורונה, המשבר הפוליטי והחברתי בישראל, ששיאו במהפכה המשפטית והמלחמה האיומה בין חמאס וישראל שטרם נסתיימה. בדברים אלו נפתח גיליון ציון, שראה אור בעת כתיבת שורות אלה:

חוברת "ציון" פט, ב, יוצאת לאור בתקופת הרת גורל לא רק לחברה בישראל אלא דומה שגם לעם היהודי כולו, רבים בארץ ובעולם חשים כי יום 7 באוקטובר 2023, שבת שמחת תורה תשפ"ד, הוא נקודת אל-חזור ומציין מפנה בעל משמעות בהיסטוריה היהודית.

עם סיומו של המחקר הריני מבקש להודות לרבים שסייעו בידי בהכנתו ובהשלמתו: לפרופ' שמואל פיינר, היו"ר הנוכחי של "החברה ההיסטורית הישראלית" שהציע לי לכתוב את תולדותיה, ליווה אותי בעבודתי ולמנכ"לית "החברה" ד"ר צאלה ורובל שהשרו עלי מרוחם הטובה והנעימה. תודה לפרופ' יפעת וייס מהאוניברסיטה העברית וראשת מכון דובנוב בלייפציג שהמלצתה על ד"ר עמית לוי כמסייע לי בעבודת המחקר, הולידה שיתוף פעולה פורה ורב ערך עם עמית, שאני חייב לו הרבה על עזרתו ועצותיו. תודה לאנשי החברה ההיסטורית ומרכז שזר: מיכל שגיא, מנהלת מרכז שזר, אווה אזולאי, מזי ששון ואבי ארגי. תודה עמוקה ליושבי הראש בהווה ובעבר של "החברה", הפרופ' יוסף קפלן, ישראל ברטל ומירי אליאב שהתראיינו למחקרי. תודה למזכיר לשעבר של "החברה" ומנהלו לשעבר של מרכז שזר צבי יקותיאל ולעובדות המסורות לשעבר מעין אבינרי-רבהון וטובי ויס, לעורך הוותיק והמקצועי יחזקאל חובב על עשרות שנים של שיתוף פעולה. תודה לחיים גולדגרבר על העמדת חומר נדיר ממוסד ביאליק ולתמיכה מקרן מאור, לפרופ' יוסי חיות ולקתדרה למורשת היהדות ע"ש סר אייזיק ואדית וולפסון, בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטת חיפה, על התמיכה בהוצאת הספר. לפרופ' אבריאל בר-לבב וד"ר אנה הולצר-קוואלקו על הרשות להיעזר במאמרה על "הארכיון הכללי" בטרם פרסומו. תודה עמוקה נתונה לארכיונים, לספריות ולעובדיהם על הסיוע שהעניקו לי. זכיתי ליחס נפלא מצד מנהל הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ד"ר יוחאי בן-גדליה, לאלי בן-יוסף וצוות עובדי הארכיון, שבו מצויים חלקים גדולים של ארכיון "החברה". כמו כן אני מודה לארכיונים ולעובדיהם: לארכיון הדיגיטלי של "החברה" מהשנים האחרונות, לארכיון "גנזים" של אגודת הסופרים, לארכיון הציוני המרכזי, לארכיון המדינה, לארכיון הפרטי של ישראל ברטל, לארכיון האוניברסיטה העברית ולארכיון סיש (CISH) בלזון שבשווייץ, שבכולם נמצאו מסמכים על "החברה". יש להניח, שיש עוד מסמכים ארכיוניים של "החברה" שלא עלה בידי להגיע אליהם. תודתי נתונה לשני קוראי כתב היד על הערותיהם המועילות.

תודות חמות לאסתר ששון, שהקלידה את כתב היד של החיבור, לאביעזר טוטיאן על הכנת לוח הקיצורים, רשימת המקורות ומפתח העניינים והמקומות ולכל המרואיינים בעל-פה.

ולסיום תודתי להוצאת הספרים אדרא ולעורכה הראשי פרופ' אבי אלקיים ולכל מי שטיפל בהכנת הספר לדפוס: לעורך הלשון ישראל רונן, לד"ר דפנא לוין על עיצוב העטיפה ולדפוס אורן – יבואו כולם על הברכה.

תודה עמוקה שלוחה בזאת לרשות ללימודי מחקר ולפקולטה למדעי הרוח וקרנותיה באוניברסיטת חיפה, למכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית ולחברה ההיסטורית, על תמיכתן החומרית בהכנת הספר ובהוצאתו לאור.

מבוא

זיקה עמוקה קיימת בין התפתחות המחקר ההיסטורי המודרני, הלימודים ההיסטוריים וההתעניינות הציבורית בהיסטוריה, לבין תמורות רעיוניות, חברתיות ופוליטיות. לצד זרמים שונים כמו מרקסיזם, ליברליזם ושיטות מחקר מגוונות, תופסת הלאומיות המודרנית מקום בעל השפעה רבה על התפתחות ההיסטוריוגרפיה.¹ המחקר ההיסטורי היהודי החל בגרמניה במחצית הראשונה של המאה ה-19 והלך והתפתח ברוסיה במחצית השנייה, כפועל יוצא של האמנציפציה, ההשכלה וראשית הלאומיות היהודית. המחקר האירופי הכללי והיהודי השפיעו גם על קבוצת משכילים בני "היישוב הישן" בארץ ישראל, בעיקר כאלה שהתקרבו לרעיונות לאומיים, שהחלו אף הם במחקר ובכתיבת ההיסטוריה של יהודי ארץ ישראל לדורותיה, ובשיטות מחקר בנות הזמן. הם החלו לפרסם תעודות ומגוון מקורות וניסו לספר את סיפורו של היישוב היהודי בארץ ישראל ולמקד אותו כסיפור טריטוריאלי-ארצישראלי. בשלהי התקופה העות'מאנית הוקמה בשנת 1913 בירושלים "החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה", על ידי כמה חוקרים משכילים: הגיאוגרף אברהם יעקב בֶּרֶנֶר, איש החינוך דוד ילין ורופא העיניים אהרן מזי"א.²

חברה זו חידשה את פעילותה עם ראשיתה של תקופת המנדט הבריטי על ארץ ישראל (1920). היא חזרה לפעול והצטרפו אליה חוקרים, סופרים וכמה מאנשי היישוב הציוני החדש, והיא קיימת ופועלת גם בימינו אלה. לפעילותה הרבה בחקר התרבות החומרית של ארץ ישראל לדורותיה היה וישנו צימאון ציבורי גדול. הקמתה של החברה הושפעה רבות מגופים וחוקרים אירופיים שהחלו לחקור את ארץ ישראל כבר בשלהי המאה ה-18, המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20.³ ההיסטוריונים היהודים הראשונים בתקופה זו, בני היישוב הישן, ובראשם אברהם משה לונץ, כתבו היסטוריה לוקאלית-אתנית ופרסמו תעודות

1 הספרות בסוגיה זו רבה ורב-גונית, וראו למשל: ברייטאך, היסטוריוגרפיה; בורק, כתיבה היסטורית; ברגר ואחרים, היסטוריות; ברנאי, היסטוריוגרפיה ולאומיות.

2 גורן, ראשית החברה; גורן, הקמת החברה.

3 בן-אריה, גילוי מחדש.

חשובות. בעקבותיהם החלו גם כמה מאנשי העלייה השנייה ובראשם יצחק בן-צבי בחקירת ארץ ישראל ובתולדות היישוב הישן שבה לאורך הדורות.⁴ ייסודן של "חברות היסטוריות" החל במחצית השנייה של המאה ה-19, בזיקה לגיבושן והקמתן של מדינות הלאום וארגונים של ענפי מדע שונים תחת מטרייה מקצועית מאורגנת. כתוצאה מכך נוצרו גם ארגונים מדעיים בינלאומיים בענפי מדע שונים. כך למשל נערך כנס בינלאומי ראשון של כימאים בעיר קרלסרוהה (Karlsruhe) בגרמניה בשנת 1860.⁵ בשנת 1873 התקיים בפריז כנס ראשון של המזרחנים.⁶ ייסודן של חברות היסטוריות החל אף הוא, כאמור, במחצית השנייה של המאה ה-19. באנגליה הוקמה לראשונה בשנת 1838 חברה היסטורית לונדונית, Camden Society, ובעקבותיה החברה ההיסטורית האנגלית בשנת 1868 (RHS),⁷ ופרסומיה הראשונים עסקו בתולדות הממלכה. בעקבותיה הוקמה בשנת 1884 החברה ההיסטורית של ארצות הברית (AHS).⁸ הכנס הראשון של היסטוריונים גרמנים נערך במינכן בשנת 1893 ובעקבותיו נוסדה בשנת 1895 בפרנקפורט "החברה ההיסטורית הגרמנית" (VHD).⁹ בצרפת, לעומת זאת, לא הוקמה עד היום "חברה היסטורית צרפתית" כללית, והחל בראשית המאה התשע עשרה ואילך נוסדו חברות היסטוריות רבות על בסיס אזורי. רק עם הקמת הארגון הבינלאומי של ההיסטוריונים "סיש" (International Committee of Historical Sciences — CHIS / ICHS),¹⁰ בשנת 1926, הקימו הצרפתים ארגון גג בעל צביון ביורוקרטי בשם Comité français des sciences historiques.¹¹ הארגון הצרפתי, שנוסד אף הוא בשנת 1926, קם רק כדי לאפשר לצרפת להשתתף בחברה בארגון הבינלאומי סיש ובכנסים שהוא מקיים. המודל הצרפתי שימש אף את ישראל בהצטרפותה לארגון הבינלאומי זמן מה לאחר הקמת המדינה (1950).¹² בעקבות התפתחותה של ההיסטוריוגרפיה היהודית באירופה במאה ה-19, ומגמותיה של האמנציפציה, הוקמו בגרמניה וברוסיה "חברות למדעי היהדות" ו"חברות היסטוריות יהודיות". הארגונים האירופיים והיהודיים שימשו דגם לחוקרים

4 ברנאי, היסטוריוגרפיה ולאומיות, עמ' 48-18.

5 דאטה, כימיה, עמ' 176.

6 פוקס, כנס המזרחנים.

7 המפריז, החברה ההיסטורית האנגלית.

8 טאונסנד, היסטוריה בארצות הברית.

9 ברג וזנרוב, החברה ההיסטורית הגרמנית.

10 על CISH ראו: ארדמן, סיש, וכן בפרק התשיעי בספר זה.

11 אני מודה לידידי פרופ' מוריס קריג'ל מפריז, שמסר לי את המידע על החברות ההיסטוריות

בצרפת. על ארגון הגג ראו: החברה הצרפתית למדעי ההיסטוריה.

12 ראו להלן בפרק על CISH.

שהגיעו מאירופה לארץ ישראל. בשנת 1819 הוקמה בגרמניה, ביוזמת אדוארד גנס, יום-טוב ליפמן צונץ וחבריהם "האגודה למען תרבות ומדע של היהודים" (Verein für Kultur und Wissenschaft der Juden).¹³ בשלהי המאה ה-19 (1891-1892), יזם ההיסטוריון שמעון דובנוב את הקמתה של "חברה היסטורית ואתנוגרפית" יהודית רוסית, והיא הוקמה בשנת 1908 (EHES – Evreiskoe Istoriko – Etnograficheskoe obshchestvo). בעקבותיה הוקמו ברוסיה חברות נוספות.¹⁴ כבר במאה ה-19 הוקמו מוסדות ומכונים לחקירת ארץ ישראל ולארכיאולוגיה שלה על ידי אנגלים, גרמנים, צרפתים ואמריקנים.¹⁵ עם ראשית המנדט הקימו הבריטים בשנת 1920 בארץ ישראל את "החברה המזרחנית הארץ-ישראלית (הפלסטינאית)" (Palestine Oriental Society). חברה זו הייתה פעילה מאוד בחקר ארץ ישראל בתקופת המנדט. חברו אליה חוקרים רבים ונכבדים ערבים וגם יהודים, והיא הוציאה כתב עת מדעי חשוב ורב-תחומי – *JPOS: Journal of the Palestine Orient Society*.

הדמות המרכזית בחברה זו היה הארכיאולוג האמריקני הנודע ויליאם פוקסוול אולברייט (W.F. Albright) והיו לו ולחברה קשרים עם אליעזר בן יהודה, דוד ילין, נחום ליפשיץ ורבים מהחוקרים שהקימו את "החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה", והיו פעילים בה.

מהתאור הקצר דלעיל עולים הרקע והאקלים התקופתי והמחקרי באירופה ובארץ ישראל שהביאו להקמתן של החברות היהודיות-הציוניות: תחילה "החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה" ובעקבותיה "החברה הארצישראלית להיסטוריה ואתנוגרפיה", שהפכה ל"חברה ההיסטורית הישראלית", שבה עוסק חיבור זה, המציג ביוגרפיה של מוסד-על אקדמי על פני כמאה שנות פעילות. "החברה", הממשיכה להתקיים אף כיום, שינתה במשך הזמן כיווני פעולה, ואישים ומוסדות אקדמיים שהוקמו והיו שותפים בה. כמקובל בביוגרפיות רבות, יש בו פרקים כרונולוגיים, ואחרים העוסקים בסוגיות החוצות כמה דורות. ננסה לברר את שלבי הקמת "החברה", את השינוי בשמה ובמגמות פעילותה, התפתחותה והנושאים המרכזיים שהעסיקו ומעסיקים אותה. נדון באישים המרכזיים שהקימוה והיו פעילים בה, ובזיקה בין התקופות השונות לסוגיות ההיסטוריוגרפיות שהעסיקו את ההיסטוריונים הישראלים, ואת ההשפעה שהייתה לפעילות "החברה" על

13 ליבנה-פרוידנטל, האיגוד.

14 מיכאל, הכתיבה ההיסטורית, עמ' 368-372; גרינבוים, פרקים, עמ' 40-41. ויידלינגר, דובנוב.

15 בן-אריה, המוסדות הזרים, א-ב; גורן, המחקר הגרמני; תמרי, מחקרים; לוי, מזרח חדש, עמ' 70-71.

חיי התרבות בארץ. ייחודו פרקים לגופים ולארגונים ש"החברה" ייסדה וניווטה לאורך השנים, לכתבי העת ולפרסומים השונים שהוציאה לאור. מחקר זה ידון גם במי שנעדרו בעבר מפעילות "החברה", כגון: נשים, מזרחים וערבים. כן נדון בפולמוסים ההיסטוריוגרפיים ובמתחים ארגוניים שליוו את תולדותיה של החברה. לספר צורפו נספחים ובהם תעודות מדגמיות מרכזיות ותמונות. יודגש שהמחקר שלפנינו איננו דן בתוכני ההיסטוריוגרפיה הישראלית אלא בתולדות מוסד-העל שהקימו ההיסטוריונים כאגודה מקצועית, אם כי מובן שבדיוניהם ובכינוסיהם, הנדונים בספר, עולים גם התכנים שהעסיקו את המחקר ההיסטורי בארץ.

המקורות ששימשו לכתובת המחקר הם מגוונים: ארכיון "החברה הארצישראלית להיסטוריה ואתנוגרפיה", שכאמור עם הקמת המדינה שונה שמה ל"החברה ההיסטורית הישראלית", מהקמתה בשנת 1924 ועד שנות השבעים של המאה ה-20 מצוי בשלמותו ובצורה מסודרת ומקצועית ב"ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי" בירושלים (מסונף לספרייה הלאומית). לצידו בארכיון הזה מצויים גם ארכיוניהם של הפרופ' בן-ציון דינור (ממייסדי החברה ויושב ראש שלה), ישראל היילפרין ושמואל אטינגר (מפעליה המרכזיים). כמו כן שימש אותי הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, הוקם ונוהל על ידי החברה ההיסטורית בתקופת המנדט (תחילה בשמו "הארכיון הכללי לתולדות ישראל"). חומר ארכיוני נוסף מצאתי במשרדי "החברה", בחלקו דיגיטלי, ובמחסן של מרכז זלמן שזר (לא מקוטלג), בעיקר החל משנות השמונים של המאה ה-20, בארכיון הציוני המרכזי, בארכיון המדינה, בארכיון האוניברסיטה העברית ובספרייה הלאומית, כולם בירושלים.

נוסף על החומר הארכיוני, הסתייעתי במקורות שנדפסו ובמחקרים על אודות חברות היסטוריות בעולם, ועל "החברה", פעילותה ההיסטוריוגרפית, הבינלאומית והציבורית, ושלוחותיה והדמויות המרכזיות שהקימוה ופעלו בה לאורך כמאה שנים.

מכל אלה ניסיתי לשרטט את דמותה של "החברה", שבשנת 2024 מציינת מאה שנות פעילות, כמשקפת פן חשוב בהתפתחותה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית.

*

למען נוחות הקריאה התאמנו את הכתיב במובאות הרבות שבגוף הספר לזה הנהוג בימינו, ברוח הנחיות האקדמיה ללשון העברית, אך בנספחים השארנו את הכתיב כפי שהוא במסמכים עצמם.